

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Кафедра журналістики

ДІАЛОГ

МЕДІА-СТУДІЇ

Збірник наукових праць

12'2011

Одеса
«Астропринт»
2011

МЕДІА-ІСТОРІЯ

УДК 007 : 304 : 001

Євген Джиджора

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ В АНТИЧНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті аналізується становлення античної історіографії як жанру пражурналістики. Особливу увагу приділено формам вираження ідеології, зокрема викладу концепції історії, у давньогрецькій і давньоримській історіографії.

Ключові слова: ідеологія, історіографія, концепція історії, пражурналістика.

В статье анализируется становление античной историографии как жанра пражурналистики. Особенное внимание уделяется формам выражения идеологии, в частности изложению концепции истории, в древнегреческой и древнеримской историографии.

Ключевые слова: идеология, историография, концепция истории, пражурналистика.

The article is analyzed to formation of an antique historiography as ancient journalism genre. The special attention is spared the forms of expression of ideology, in particular a statement of the concept of history, in an ancient Greek and ancient Roman historiography.

Key words: ideology, historiography, the concept of history, ancient journalism.

Антична історіографія виникає як записування особливо вагомих для життя певної громади подій. Її розвиток безпосередньо пов'язаний із активним становленням античних полісів — що складнішими стають форми організації суспільного ладу, то більшого значення набуває фіксація та, головне, тлумачення важливих процесів, що в них протікають. Причому така літературно-публіцистична робота ведеться не так з метою запам'ятовування цікавих і помітних явищ, що ставали визначальними для якихось полісів або й держав, а, скоріше, для того, щоб сформувані у суспільстві необхідну концепцію історії,

обумовлену, звісно, кон'юнктурою часу. Задавання потрібної ідейної призми у сприйнятті історичних подій є способом соціокультурної та етнонаціональної ідентифікації. На таке позиціонування спромагаються ті, хто прагне відчувати себе монолітною нацією, об'єднаною певною ідеєю та згуртованою довкола відповідних цінностей.

Відтак антична історіографія покликана формувати суспільну ідеологію шляхом роз'яснення певних історичних подій. У цьому сенсі історіографічні твори можна розглядати явищами пражурналістики, визначеної Є. Прохоровим як «цілеспрямоване розповсюдження серед маси людей інформації, що має ідейно-психологічний вплив на них, формує їхні думки, уявлення, прагнення, спонукає їх до тих або інших дій» [5, 23].

У статті ставимо собі за мету дослідити призначення найвпливовіших текстів давньогрецької та давньоримської історіографії. Для цього зосередимося на завданні проаналізувати ідеологічне втілення потрібної в різних соціокультурних умовах концепції історії.

Ідеологічне начало простежується вже у трактатах старших і молодших логографів, яких Діонісій Галікарнаський (жив у кінці I ст. до н. е. — на початку I ст. н. е.) називає першими античними істориками. У їхніх творах (як-от: «Огляд землі» чи «Генеалогія» Гекатея або «Жерці Гери Аргоської» чи «Аттіда» Гелланика) простежується прагнення авторів, по-перше, героїзувати осіб, які прославилися в певній місцевості, по-друге, продемонструвати походження того або іншого народу від богів, по-третє, пояснювати вчинки людей волею богів, подекуди переосмислюючи відомі міфи й легенди та впроваджуючи при цьому нові уявлення. А тому, як зауважує В. Борухович, «встановлення історичної істини, що чітко відповідає фактам, не було головним завданням логографів, які прагнули не стільки достовірності, скільки вишуканості та літературності викладу» [2, 464].

Отже, в історіографічних записях давньогрецьких логографів відтворюється **легендарно-ідеалістичні** картини минулого, що сприяють утвердженню міфологічного типу свідомості (який, щоправда, не можна вважати виключно уявним і некритичним).

Інша концепція історії з'являється у більш масштабних творах Геродота та Фукидіда (жили в V ст. до н. е.), глибоких мислителів, очевидців однієї з найдраматичніших подій античної доби — Пелопонеської війни. Їхні картини минулого набагато реалістичні-

ші, що свідчить про закладання альтернативи міфологічному типу мислення.

«Історія» Геродота виникла під час першої фази Пелопоннеської війни (431–421 рр. до н. е.) як відповідь на питання про світоглядні розбіжності між народами, які населяли західне узбережжя Егейського моря, та народами, які проживали на Сході. Для цього Геродот здійснює подорож, під час якої занурюється в історію цих народів, їхні легенди, вірування, культурні й торгові зв'язки, що уклалися сторіччями, відстежує їхній політичний устрій і родовід правителів, навіть намагається, як зауважує К. Куле, надавати ринкову оцінку найцікавішим пам'ятникам і побаченим коштовностям [4, 185], але не ці описи є головною метою його широкої дослідницької роботи. Він прагне зрозуміти природу конфлікту між Елладою та Персією, що не припиняється сторіччями, і, крім того, визначити протиріччя між грецькими полісами, зокрема, Афінами та Спартою, які ворогували під час Пелопоннеської війни. Геродот, займаючи проафінську позицію, вивчає історію для пізнання сучасності. І тому його твір містить звеличення героїв Афін та неприйняття політики їхніх противників.

При цьому Геродот розвиває інше, порівняно із творами логографів, ідеологічне начало. У його «Історії» плин історичного часу зумовлений вже не стільки волею богів та їхніми містичними вчинками, у які потрібно повірити, скільки пристрасною природою людської особистості. Однак, розповідаючи про те, як пристрасні людини змінюють історію, Геродот часто користується легендарними переказами, наближеними до фольклорних (наприклад, історія про насильницьку зміну правлячої династії у лідійців, здійснену ображеною дружиною та особистим охоронцем царя Кандавла (перша книга) або розповідь про підступне оволодіння Ксерксом дружини свого брата Масіста, яке закінчилося війною між двома персидськими народами (дев'ята книга)).

Раціоналізуючи історичні події, Геродот коригує міфологічний принцип сприйняття дійсності, встановлений логографами. З його міркувань витікає, що історичний процес — це послідовність доле-носних випадків, які сталися внаслідок виявлення могутніми особами, частіше за все правителями, своїх пристрасей. І тому історію рухають їхнє марнолюбство, заздрість, ревності, інтриги, прагнення слави та багатства.

Особистісний чинник покладений в основу уявлень про історичний процес і у творі Фукидіда. Він ставив перед собою завдання максимально об'єктивно відтворити хід Пелопоннеської війни й тому, на відміну від Геродота, не фіксував усе легендарне та незвичайне, про що тільки вдавалося дізнатися, а, як він свідчить, «записував події, очевидцем яких був сам, і повідомляв про те, що чув від інших, після точного, наскільки це можливо, вивчення кожного окремо взятого факту» [9]. Відтак його дослідження історії покликане стати «корисним усім тим, хто бажає мати чітке уявлення про минуле, яке внаслідок людської природи може колись повторитися в майбутньому в такій самій або схожій формі» [9].

Фукидід пише своєрідне історичне застереження нащадкам, промовляючи достовірними фактами та уникаючи категоричних оцінок ворогуючих сторін — як Афіні, громадянином і навіть стратегом (полководцем) яких він був, так і Спарти, деяких діячів якої він описує цілком позитивно. Така толерантність можливо пояснюється його трагічною долею, адже після невдалої битви зі спартанцями за Амфіполь він був засуджений у Народному зібранні та вигнаний з Афін [3, 285].

Головним рушієм історії у Фукидіда стає особистість, тому присвячуючи усю першу книгу передумовам Пелопоннеської війни, історіограф розповідає про правителів і відомих військових Елади. І тим самим натякає, що причини війни та її протікання потрібно шукати саме в поведінці та взаєминах цих осіб, а також у відносинах між полісами, частина з яких звеличувалася та збагачувалася, а інші залишалися ображеними й ніким не захищеними.

Таким чином, і Геродот, якого називають «батьком історії», і Фукидід, якого вважають одним із найбільш об'єктивних фіксаторів подій у Давній Греції, впроваджують **раціональне** сприйняття історичного часу. Така тенденція, що позначає перехід від архаїчного міфу до більш реалістичного раціо, підпорядкована загальній ідеологічній меті: у Геродота — показати світоглядні розбіжності між Сходом та Заходом, у Фукидіда — застерегти суспільство від ймовірного повторення великого протистояння народів.

І ось вже давньоримська історіографія розвивається відповідно до традицій, закладених Фукидідом, особливо щодо принципу фактологічної точності (такі історики, як Тацит, Тит Лівій і особливо Полібій (II ст. — I ст. до н. е.) навіть розробляють чіткий жанровий канон —

вимоги щодо достовірності, повчальності, синхронного охоплення подій у різних місцевостях [7]). Попри це, пізніші римські історіографи, у періоди найбільшої могутності Імперії, запровадили напрочуд тенденційне і суто ідеологічне висвітлення історичних подій. Суспільна та геополітична кон'юнктура змушувала провідних історіографів, серед яких іноді й правителі (Цезар) та імператори (як, скажімо, Клавдій, Октавіан та ін.), відбирати тільки потрібний їм матеріал і тлумачити його відповідно до власних інтересів.

Найбільш показовими в цьому сенсі є твори Юлія Цезаря та Йосифа Флавія, двох зовсім різних і за походженням, і за політичними поглядами, і за світоглядними цінностями римських історіографів, яких, втім, об'єднує ідеологізація при відтворенні подій та надмірна героїзація імператора.

Полководець Юлій Цезар (жив у I ст. до н. е.) описував численні війни, які він протягом свого перебування при владі з метою розширення та укріплення Римської республіки. Його «Записи» — це хронологія спочатку Галльської війни, потім Громадянської, потім Олександрійської і нарешті Африканської. У цих «Записах» Цезар веде розповідь від третьої особи, тож про себе говорить, як про якусь сторонню особу.

Однак образ власної персони в цих творах ідеалізується — римський полководець провадить тільки правильні й потрібні для імперії дії. Це видно, наприклад, у переказуванні спілкування Цезаря із гельветськими посланцями, здивованими розсудливістю та цілеспрямованістю свого супротивника. А сам Цезар при цьому виступає благородним поборником інтересів свого народу, який не забуває безчестя і прагне справедливості: «...тим не менш він сумнівається, що добре пам'ятає ту подію, на яку посилаються гельветські посланці, і тим більше нею засмучений, чим менше на неї заслуговував римський народ. Адже якби римляни вбачали себе винними у якій-небудь несправедливості, то їм неважко було б вберегтися; однак вони помилилися саме тому, що їхні дії не давали їм приводу для хвилювань, а боятися без причини вони не вважали за потрібне» [10]. За такою логікою, римлянам немає чого винитися перед сусідами, усі закиди на їхню адресу є невинуватими.

Такого ж авторського пафосу Цезар дотримується протягом усієї розповіді про хід Галльської війни. Подібна ідеалізація своєї позиції та

власної персони спостерігається і в інших частинах «Записів». У них головним рефреном проходить думка оповідача, яку можна сформулювати так: усе, що я зробив для розбудови Імперії, є доцільним і вкрай необхідним для її політичного та економічного становлення. На переконання Цезаря, ті війни, які були ним ініційовані, дозволили Риму розвиватися і могутіти.

Історіографічні твори Юлія Цезаря за відчутного автобіографічного та панегіричного начал виконують пропагандистську функцію — вони покликані популяризувати його державні й політичні кроки. І тому не дивно, що автор «Записів» тлумачить події, у яких безпосередньо бере участь, виходячи з власних потреб, створюючи ідеальну концепцію історії.

Йосиф Флавій (жив у I ст. н. е.) теж створює ідеальну картину розвитку історії. Він походить з юдейського священицького роду і брав активну участь у повстанні юдеїв проти римлян у 60–70-х рр. н. е., але згодом перейшов до ворожого табору, отримавши від імператора Веспасіана та його сина Тита їхнє прізвище Флавій. Саме за їхнім дорученням він і укладає «Історію юдейської війни», де драматично описує повстання співвітчизників і водночас гучно прославляє римську імперію, яка постає у нього наймогутнішою державою, а римляни благородними та справедливими карателями непокірних бунтарів. Не випадково така розгорнута оповідь про лихоліття юдеїв (руйнування Єрусалима та єрусалимського Храму), трактовані середньовічними християнами як сповнення пророцтв Ісуса Христа про покарання богообраного народу за неприйняття Місії, і спричинила величезну популярність цього історичного твору у візантійській, а згодом і в давньослов'янських літературах.

З точки зору висвітлення трагізму юдео-римського протистояння, найзмістовнішими видаються сюжетні епізоди, відтворені у третій, п'ятій та шостій книгах (захоплення столиці Галілеї міста Йотапати, падіння Єрусалима, руйнування та спалення Храму).

В епізоді про захоплення Йотапати автор весь час підкреслює виняткову роль старійшин (з одного боку, священнослужителя Йосифа, з другого — полководця Веспасіана). У ієрархічній картині світу керманець війська або духовний наставник не просто займає вище й ніким не замінне місце, він уособлює спільноту людей, яка без нього не функціонує.

П'ята й шоста книги «Історії...» присвячені падінню Єрусалима. Зображуючи ці події, автор, який весь час супроводжує виклад експресивними коментарями, наголошує на справедливості покарання юдеїв за їхні провини перед Богом. Разом з тим, саме ці частини тексту містять відверті дифірамби на честь імператора Риму, який постає добродішним та милостивим правителем, а, головне, втілювачем праведного Божого гніву на грішників. Це й дає підстави багатьом фахівцям вказувати на відверто тенденційний характер оповіді, написаної Йосифом на замовлення вищого керівництва Імперії [11, 163–164], в офіційній історіографії якої політико-ідеологічний чинник був домінуючим [6, 26–27].

У розповіді про битву за Єрусалим окреслення священного простору відбувається за допомогою такого поширеного у стародавніх, у тому числі й біблійних (напр.: 5 М. 20, 10–20), книгах сюжетного інваріанта як створення образу оточеного ворогом міста за схемою «облога / оборона». Ця схема, за словами О. Александрова, дозволяє оповідачеві поділити відтворюваний простір на «свій» та «чужий» [1, 8].

Задум Йосифа описати, як оборонці захищали «свій» простір від зовнішнього ворога, проявляється у детальному зображенні, з яким завзяттям єрусалимляни відстоюють спочатку стіни міста, а потім Храм. Цікаво, що у цих сюжетних епізодах оповідач показує не так зовнішній, як внутрішній простір персонажів, адже його увага здебільшого прикута до зміни духовного стану захисників міста. На стінах, що огороджують столицю, євреї демонструють войовничість і нещадність до ворога. А у середині міста, серед своїх же співмешканців, сповнюються відчаю та ненависті один до одного через брак їжі. Таке просторово-поведінкове роздвоєння свідчить про те, що у свідомості оборонців прагнення дотриматися священних традицій проти-поставлене потребі вижити в умовах страшного голодомору.

В описах руйнування Храму автор наголошує на неминучості цієї драматичної події, яку не здатні були зупинити ані відчайдушний супротив євреїв, ані благородна воля римлян. Храм нищиться не через людський, а через божественний задум, і тому хронографічною модальністю цієї сюжетної ситуації стає несподіваний випадок. «Раптові» дії трапляються завдяки «ненавмисно» імпульсивному вчинку одного з багатьох учасників штурму храмових стін. Розгніваний через нескінченні бої, якийсь римлянин, навіть не названий оповідачем по імені, у розпал чергової сутички підпалює Храм [3, 284–286].

Як бачимо, у епізоді спалення Храму автор позначає містичне начало. По-перше, трагедія розгортається в атмосфері хаосу та паніки. По-друге, римське військо вибухає «полум'яно» вираженими емоціями — вони розпалюють вогонь, і його ніхто, у тому числі й кесар, не в змозі загасити. Таке наголошування на незбагнених обставинах свідчить про те, що невидимим натхненником цього «гарячого» гніву римлян є Бог. Відтак, за концепцією історіографа, Єрусалим пав не стільки від римлян, скільки від Вищої Сили, яка керувала ними.

У творі Йосифа Флавія поєднуються одразу декілька характерних для давньоримської історіографії тенденцій. По-перше, автор тяжіє до панегіричного прославлення римського імператора та його дій (приборкання повстання у провінції Імперії — Юдеї). По-друге, історичні події трактуються як містичні — Провидіння сприяє римлянам у подоланні суспільно-політичних перешкод. Щоправда, у відстоюванні другої тенденції помітний збіг особистих і державних інтересів самого Йосифа Флавія, офіційного римського історіографа та водночас юдейського священика, напоумленого Богом залишити народ-грішник, приречений на покарання.

Таким чином, у античній історіографії чітко простежуються декілька важливих етапів її становлення. У ранній давньогрецькій історіографії, представленій логографами, відтворюється легендарно-ідеалістична концепція історії, обумовлена міфологічним сприйняттям дійсності. У історіографії вже класичної доби, основоположниками якої можна вважати Геродота і Фукидіда, започатковується раціоналістична концепція історії, в її основу покладені реалістичні уявлення про роль особистості та людські пристрасті у протіканні історичного часу.

У давньоримській історіографії ця раціоналістична концепція історії має різні втілення. У часи Республіки вона передбачає об'єктивне висвітлення, яке ґрунтується на принципах фактографічної точності та достовірності (канон, розроблений Полібієм). А у часи формування Імперії спостерігається суб'єктивне висвітлення, яке з'являється внаслідок надмірного прославлення римського правителя, а також приниження ворогів Риму (особливо яскраво — у Цезаря). Відтак раціональна концепція історії набуває ознак тенденційного тлумачення подій, які не вигадуються й не містифікуються (виключення становить лише твір Йосифа Флавія, юдея, який став римлянином),

однак ілюструють ідеологічно потрібну версію минулого. Отже, пізня антична історіографія являє собою публіцистичне переакцентування історично важливих подій відповідно до конкретної суспільно-політичної кон'юнктури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Александров А. В.* Царьград-Константинополь в древнерусских письменных памятниках раннего периода / А. В. Александров // Проблемы та досвід вивчення, захисту, збереження і використання архітектурної спадщини : матеріали Перших науково-практичних Софійських читань. Київ, 27–28 листопада 2002 р. — К. : Фенікс, 2003. — С. 8–13.
2. *Борухович В. Г.* Научное и литературное значение труда Геродота / В. Г. Борухович // Геродот. История в девяти книгах. — Л. : Наука, 1972. — С. 457–499.
3. *Кудрявцева Т. В.* Народный суд в демократических Афинах / Т. В. Кудрявцева. — СПб. : Алетей, 2008. — 464 с. : ил. — (Серия «Античная библиотека. Исследования»).
4. *Куле К.* СМИ в Древней Греции: Сочинения, речи, разыскания, путешествия... / Коринна Куле ; пер. с франц. С. В. Кулланды. — М. : Новое литературное обозрение, 2004. — 256 с. : ил.
5. *Прохоров Е. П.* Введение в теорию журналистики : Учебное пособие / Е. П. Прохоров. — М. : РИП-холдинг, 2000. — 308 с. — (Серия «Практическая журналистика»).
6. *Ревяко К. А.* Предисловие / К. А. Ревяко, В. А. Федосик // Флавий Й. Иудейская война. — Мн. : [б. из.], 1991. — С. 2–24.
7. *Тыжов А. Я.* Полибий и его «Всеобщая история» [Электронный ресурс] / А. Я. Тыжов. — Режим доступа : <http://ancientrome.ru/publik/tijov/tijov01-f.htm>
8. *Флавий Йосиф.* История Иудейской войны / Йосиф Флавий; подг. текста, перев. и комм. А. А. Пичхадзе // Библиотека литературы Древней Руси. — СПб. : Наука, 1999. — Т. 2. XI — XII века. — С. 254–292.
9. *Фукидид.* История [Электронный ресурс] / Фукидид. — Режим доступа : <http://hronologia.narod.ru/fukidid.html>.
10. *Цезарь Гай Юлий.* Галльская война [Электронный ресурс] / Юлий Цезарь ; пер. и комм. М. М. Покровского. — Режим доступа : <http://ancientrome.ru/antlittr/caesar/gallicum/kn01.htm>.
11. *Шиффман Л.* От текста к традиции : История иудаизма в эпоху Второго Храма и период Мишны и Талмуда / Л. Шиффман ; пер. с англ. А. Сиверцева. — Иерусалим — Москва : Мосты культуры, 2002. — 276 с. : ил. — (Серия «Библиотека «Иудаика»).